

Alicja Koterska

a.koterska@gmail.com

Streszczenie rozprawy

„Krajobraz postindustrialny”

Przemiany wizerunku Katowic po 2004 roku a tożsamość górnośląska

Rozprawa „*Krajobraz postindustrialny*”. *Przemiany wizerunku Katowic po 2004 roku a tożsamość górnośląska* dotyczy hegemonicznych projektów wytwarzania nowego obrazu Górnego Śląska, po utracie dominującej roli przemysłu, za pośrednictwem przekształceń regionalnego krajobrazu oraz wzorów tożsamości konstruowanych w ich obrębie. Przedmiotem mojego zainteresowania są Katowice, pełniące rolę lidera przemiany zachodzącej od czasu przystąpienia Polski do Unii Europejskiej w 2004 roku, a w szerszej perspektywie zapoczątkowanej politycznymi i gospodarczymi konsekwencjami roku 1989. W toku analizy wykazuję, w jaki sposób lokalny samorząd wraz ze sprzyjającymi mu podmiotami odnosi się industrialnego dziedzictwa miasta i regionu, konstruując w sferze publicznej wizerunek Katowic jako postindustrialnej, kreatywnej metropolii, dostosowany do wymogów neoliberalnego kapitalizmu. Rezultatem opisywanych procesów jest instrumentalizacja regionalnej tożsamości: narzucenie na śląskość estetycznych ram, które sprzyjają wytwarzaniu takich jej modeli, które są zhomogenizowane, elitarne i pozbawione potencjału antagonistycznego.

W rozprawie sięgam do założeń postmarksistowskiej koncepcji dyskursu Ernesto Laclaua i Chantal Mouffe, za którymi przyjmuję radykalnie rozszerzoną definicję dyskursu jako ogółu powiązanych ze sobą praktyk i znaczeń – nie tylko językowych, ale obejmujących całą dostępną nam rzeczywistość – nadających kształt zbiorowości aktorów społecznych. Zgodnie z tą koncepcją, żadna pozadyskursywna „realność” nie jest dostępna naszemu poznaniu, ponieważ przedmioty nie mają znaczenia poza dyskursem. Sferę publiczną, w obrębie której regionalne władze formułują projekty przekształceń śląskiego krajobrazu, traktuję jako pole konkurujących ze sobą i nieraz wykluczających się wzajemnie dyskursów, roszczących sobie prawo do hegemonii, czyli ustabilizowania znaczeń w taki sposób, by jednocześnie ukryć konstrukcyjny wymiar powstałego porządku – wywołać wrażenie jego naturalności czy neutralności.

Zakładam zatem, że tożsamość, tak jak cała dostępna nam rzeczywistość, jest wytwarzana dyskursywnie. Zdaniem Laclaua i Mouffe to, co społeczne, ma charakter naddeterminowany: pola tożsamości nie da się nigdy w pełni ustabilizować, bo wpływ na jego kształtowanie ma zbyt wiele niejednorodnych czynników; odmienne pozycje podmiotowe są przypisywane jednostce przez wiele ograniczonych w czasie, przypadkowych i konkurujących między sobą dyskursów jednocześnie. Tożsamość regionalna konstruowana w obrębie wytwarzanego przez samorząd wizerunku postindustrialnego miasta i dostosowana do jego potrzeb stanowi więc pewien performatywny wzorzec, który jednostki w założeniu powinny odtwarzać czy aktualizować i jednocześnie naturalizować – przyjmować jako własny. Nie oznacza to oczywiście, że tak się naprawdę dzieje – dyskurs władz jest tylko jednym z wielu sposobów, na które jednostki są interpelowane. Ich rzeczywiste tożsamości są wypadkową splotu różnych tendencji, w tym również takich, które wymykają się hegemonicznym projektom.

W pierwszym rozdziale zarysowuję kontekst analizowanych w rozprawie przemian, na który składają się zjawiska i procesy, zainaugurowane przeobrażeniami przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych: rozszczelnieniem monolitycznej wizji narodu, umacnianej przez władze PRL oraz koniecznością zmierzenia się z konsekwencjami kryzysu sektora wydobywania węgla kamiennego, który unieważnia wizerunek Śląska proletariackiego, gospodarczo przodującego i wytwarzającego znaczną część narodowego bogactwa. Punktem wyjścia swoich rozważań ustanawiam wystawę stałą *Światło historii. Górny Śląsk na przestrzeni dziejów* prezentowaną w Muzeum Śląskim, którą traktuję jako przejaw dyskursu, współkształtującego regionalną zbiorowość i jej sposób odnoszenia się do własnej przeszłości. W rozdziale przywołuję także teoretyczne ujęcia tożsamości regionalnej w badaniach śląskoznawczych oraz stereotypowe reprezentacje regionu zrujnowanego przemysłową eksploatacją w filmach z przełomu lat dziewięćdziesiątych i pierwszej dekady XXI wieku. Przegląd możliwych artykulacji śląskości, funkcjonujących w sferze publicznej po roku 1989, pozwala mi naszkicować tło dla podejmowanych przez katowicki samorząd wysiłków wytwarzania nowej, śląskiej postindustrialności.

Drugi rozdział dotyczy pojęcia krajobrazu, po które sięgam ze względu na wpisaną weń podwójność widoku (obrazu) i kulturowo-przyrodniczego środowiska życia człowieka (kraju), odróżniającą je od pokrewnych kategorii przestrzeni albo miejsca. Przegląd teoretycznych ujęć krajobrazu pozwala mi na sformułowanie definicji, zgodnie z którą krajobraz uznaję za wyodrębniony w wyniku działania spojrzenia fragment przestrzeni, doświadczany jako przepełniony znaczeniami, nadawanymi mu przez ludzi w toku interakcji, w jakie z nim

wchodzą. Twierdzę, że doświadczenie to ma charakter intersubiektywny i można je zaprojektować poprzez nakreślenie sensownych ram, wyznaczających dyskursywne warunki jego wyłaniania się. Zakładam, że śląski krajobraz stanowi zarówno odbicie tożsamości zamieszkujących go ludzi (stanowiąc materialny zapis przemian charakteru wykonywanej w regionie pracy), jak i zwrótnie tę tożsamość współkształtuje. W moim przekonaniu artykułowane w publicznej debacie pomysły dotyczące przekształceń, jakim należy go poddać, aby odzwierciedlał i zarazem wspierał transformację Katowic w miasto postindustrialne, pośrednio zakładają projekty czy wizje tożsamości jego użytkowników, wpływając na to, jak inni (w założeniu) mają zmysłowo doświadczać krajobrazu. Sięgając do koncepcji Jacques'a Rancière'a uznaję, że pomysły te na poziomie dyskursu wyznaczają współrzędne obowiązującego w ich obrębie dzielenia postrzegalnego, definiującego, jakie podmioty mieszczą się w regionalnej wspólnotcie.

W trzecim rozdziale, sięgając do regionalnej i ogólnopolskiej prasy, opisuję projekty nakierowane na nadanie Katowicom rysu metropolitalności (rozumianej jako wytworzenie infrastruktury oraz politycznego i prawnego klimatu sprzyjającego napływowi inwestycji, pełnienie w regionie roli lidera i centrum decyzyjnego pod względem administracyjnym oraz finansowym, a także kreowanie przestrzeni „reprezentacyjnych” o szczególnym prestiżu): przebudowę Śródmieścia i wzniesienie galerii handlowych Silesia City Center oraz Galerii Katowickiej, połączonej z wyburzeniem brutalistycznego dworca kolejowego z lat siedemdziesiątych XX wieku. Odnoszę się do protestów przeciwko wyburzeniu dworca, na fali których wyłania się grupa Nowych Ślązaków, w założeniu dystansująca się od definiowania tożsamości poprzez kategorię etniczności. Analizuję produkowane przez nich (i o nich) wytwory kultury (teksty oraz designerskie gadżety), traktując przy tym Nowych Ślązaków jako regionalnych „fachowców od kultury”, zajmujących się działalnością twórczą i charakteryzujących się szczególnym wyczuleniem na kulturowe znaczenia – zdolnych do interpretowania ich, nadawania im sensu i wyznaczania wzorów stylu życia. Odwołując się do koncepcji Mike'a Featherstone'a pokazuję, w jaki sposób wykorzystywane przez nich zabiegi estetyzacji życia codziennego uczestniczą w procesie wytwarzania śląskości dostosowanej do potrzeb nowego wizerunku miasta.

Dalszym skutkiem przechwycenia energii obywatelskiego sprzeciwu, wyzwolonej w trakcie protestów przeciwko wyburzeniu brutalistycznego dworca, poświęcony jest czwarty rozdział rozprawy. Przyglądam się w nim działaniom związanym z przygotowaniem Katowic do udziału w konkursie o tytuł Europejskiej Stolicy Kultury 2016, w których toku środkiem do przekształcenia Katowic w postindustrialną metropolię staje się kultura. Postulaty

obywatelskiej aktywności zostają wówczas włączone w hegemoniczny nurt miejskiego dyskursu, a mieszkańcy zyskują iluzję uczestnictwa we współdecydowaniu o przekształceniach stolicy województwa. Na podstawie analizy wniosku aplikacyjnego Katowic w rywalizacji o miano ESK oraz towarzyszących przygotowaniom artykułów prasowych, tę fazę przekształceń opisuję jako próbę zaaplikowania do regionalnego kontekstu założeń o roli przemysłów kreatywnych w rozwoju miasta (wywiedzionych z instytucjonalnych ram konkursu sformułowanych przez Unię Europejską oraz koncepcji klasy kreatywnej Richarda Floridy). W dalszej części rozdziału pokazuję, jak przyświecająca startowi w ESK 2016 idea „miasta ogrodów” zostaje przechwycona i zaczyna pełnić rolę strategii marketingowej, w oparciu o którą regionalne władze wytwarzają wizerunek Katowic nowoczesnych, ekologicznych i dbających o rozwój inicjatyw kulturalnych. Koronną realizacją tej koncepcji w miejskiej przestrzeni staje się Strefa Kultury. Sięgając do toczących się na łamach prasy konfliktów o krajobraz Strefy, rekonstruuje proces, w wyniku którego jej symboliczny potencjał polegający na materializacji postindustrialnej przemiany, jaka zgodnie z hegemoniczną narracją stała się udziałem miasta i regionu, oraz wizualna i użytkowa atrakcyjność, szybko zostają zagospodarowane przez dewelopera, który w bezpośrednim sąsiedztwie terenu wybudował ekskluzywne osiedle mieszkaniowe.

Z przeprowadzonej w rozprawie analizy wynika, że przedrostek „post” w śląskiej postindustrialności nie sygnalizuje całkowitego zerwania z industrialnością, ale skomplikowane związki z nią, polegające na nadawaniu jej znakom i śladom innego sensu, wytwarzaniu jej na nowo i dostosowywaniu jej oblicza do reguł rynkowych oraz obowiązku ekonomicznej efektywności. Tożsamość śląska i regionalny krajobraz, zamknięte w estetycznych ramach, stają się narzędziami, za pomocą których samorząd lokalny na poziomie wojewódzkim i miejskim stara się przeprowadzić wizerunkową przemianę. Zabiegi te utrudniają podjęcie dyskusji na temat tego, do czego Ślązakom tożsamość jest dzisiaj potrzebna: jaka powinna być jej treść, dostosowana do wymogów współczesności, jakie jej elementy warto pielęgnować, a jakie są niemożliwe do utrzymania, np. w kontekście zagrożenia katastrofą klimatyczną.

Aliga Kisterska